

למה הוציאו את האשכנזים מהמעברות והרחיקו אותם מהמזרחים? שיחה עם ד"ר הילה שלם בהרד

איילת שני עמוד 14

אני בשיחה איילת שני

צילום: יהל גזית

"יום אחד המדינה פשוט שלחה את ידה לתוך המעברות ושלפה החוצה את האשכנזים"

ד"ר הילה שלם בהרד, שחקרה את תקופת המעברות בישראל, מספרת על המדיניות שהותירה את המזרחים מאחור

פרי על עצמך.

ס אני היסטוריונית חברתית ותרבותית, מהיחידה למחקר התרבות בבית הספר למדעי התרבות באוניברסיטת תל אביב. המחקרים שלי עוסקים בהגירה, בריבוד חברתי, ביחסים בין-עדתיים, ביהדות ארצות ערב והאיסלאם ובאזורי מחיה זמניים. המחקר הגדול שלי עסק במעברות. כן, היום נחטט בפצע המוגלתי הזה. בואי נתחיל מההתחלה, לתקופה שבה מדינת ישראל הטרייה קולטת מספר עולים שעולה על מספר תושביה.

כשמדינת ישראל מוקמת היא מונה כ-650 אלף אזרחים יהודים. בתקופת העלייה הגדולה, שנמשכה כשלוש וחצי שנים, מ-1948 עד 1951, היא קולטת 720 אלף עולים, מ-16 ארצות מוצא. בהתחלה באוניות, אחר כך גם במטוסים. זה נחשב לאירוע חדשני של קליטה.

בקטעי הארכיון אפשר לראות משלחות מכל העולם שבאו להתרשם מהפלא.

למזלנו, כי דרכם יש לנו תיעוד שלא יכולנו להשיג משום מקום אחר, וכן, זה עורר עניין אוניברסלי. הגיעו לכאן משלחות ממדינות שונות ומאוניברסיטאות ברחבי העולם, שרצו ללמוד את קונספט ההגירה. בתחילת העלייה הגדולה כל העולים הגיעו למחנות קליטה ומיון, עברו שם תהליך קלט שנמשך כמה שעות או כמה ימים: החלפת שמות, שיקוף ריאות, דיד-יט, כל הכיף. משם, מי שהיו לו אמצעים ויכולת להיקלט בכוחות עצמו, המשיך לדרך, ומי שלא — כשליש מכ"ל המגיעים — הועבר באוטובוסים למחנות עולים. שנראו כמו מחנות צבאיים. אוהלים. גדרות. קונצרטינות. שמירה.

מחנות העולים הם למעשה בסיסים צבאיים מתקופת המנדט הבריטי, שהסוכנות היהודית רכשה את הזכות לתפעל. הם קיבלו שם שירותים בסיסיים, ארוחות, גישה לטיפול רפואי. הדיור היה באוהלים, השירותים והמקלחות משותפים, היו ברזיות. תשתית של מחנה צבאי.

וכמו במחנה צבאי — נאסר עליהם לצאת משם. משטרת המחנות שומרת על גבולות המחנה. בניגוד ליתר העולים והמהגרים והפליטים שהגיעו יחד איתם ויצאו אל רחבי הארץ, האנשים שהגיעו אל המחנות נסגרים במחנה, שמור קף בגדרות ובמגדלי שמירה. הם לא יכולים לעבוד ולא יכולים לצאת ממנו. הסוכנות היהודית הקימה יחידה מיוחדת במשטרת ישראל ששמרה על גבולות המחנה ווידאה שהם לא ייצאו החוצה.

ועכשיו, ילדים, מה זה מזכיר לכם?

זה הזכיר להם, בזמן אמת, בדיוק את מה שזה היה אמור להזכיר להם — יהודים, שרובם המכריע הגיע מאירופה במצב מורכב, נמצאים מאחורי גדרות, ומשטרת המחנות מונעת מהם לצאת. זה עורר סערה גדולה. הסוכנות היהודית חשבה מחדש על הפורמט להתמודדות עם קליטת עולים, והתקבלה החלטה על הקמת מעברות. מה יתרון המעברות על המחנות?

ראשית, אין גדרות. ושנית, הסוכנות מפסיקה לספק את הצרכים הקיומיים של העולים. במעברה יש לשכח שאפשר לפנות אליה כדי לקבל עבודה. התשתיות קבועות יותר — פחונים, אוכסטונים, צריפונים. בשיא תקופת המעברות, 1951, כבר פועלות ברחבי מדינת ישראל 194 מעברות, בצורות מגוונות.

בואי נפתח רגע סוגריים ונידרש לשיטת המחנה קר שלך, שהיא איכותנית. את מתבססת על ראינות עם אנשים.

נכון, אבל אני היסטוריונית, וכהיסטוריונית אני לא זזה מלימטר בלי ארכיון. התשתית היא ארכיון, אבל הארכיון הזה לוקה וחסר. מלכתחילה הוא מספר סיפור מסוים, מנקודת מבטם של האנשים שכותבים לארכיון. ולראיה — כשנברתי בארכיון, מצאתי בו הרבה מעטפות עם מכתבים שכתבו עולים במעברות למשרדי ממשלה. איש לא טרח אפילו לפתוח אותן, לפניי. במחקר כזה חייבים השלמה באמצעות תיעוד שבעל פה. זו לא ברירת מחדל מבחינתי.

אבל את נסמכת על זיכרון. זיכרון שצבוע בצבעים מסוימים.

יש הרבה ביקורת על השיטה הזאת, משום שהיא לכאורה מסתמכת על הזיכרון האנושי, שמתעצב לפי האופן שבו האדם רוצה להציג את עצמו. אבל זה בדיוק מה שאני רוצה — את האופן שבו האדם מציג את עצמו. אחת המרואיינות אמרה לי "תגיד, את רוצה שאני אספר לך את מה שקרה או את מה שהיה באמת?" או אותי מעניין מה שהיה באמת. מה שהצטבר אצל אותו אדם ומלווה אותו כל חייו. כי אין אמת. איפה היא, האמת הזאת? בארכיון? אני לא חושבת. אני חושבת עכשיו על רגע ספציפי בסדרה "מעברות" בכאן 11 מ-2019, המבוססת על המחקר שלך. זוג מבוגר נשאל על אירועי הג'וזת, וברגע שהמילה נאמרת, העיניים של שניהם נמלאות דמעות.

קרה הרבה גם שהמרואיינים פתאום הופכים לילדים, תוך כדי הראיון. הם נושאים את כל הכאב הזה כל כך הרבה שנים.

ופתאום הם מדברים עליו. אולי בעצם שומעים את עצמם מספרים את הסיפור בקול רם, לראשונה.

כי יש השתקה. אני ראינתי 112 איש. יותר מפעם אחת. נתתי להם את התמלולים אחר כך, כי זה הסיפור שלהם שהושק כל כך הרבה שנים. משפחות רבות של מרואיינים שלי גילו שהם היו במעברה רק אחרי שהם התראיינו למחקר. לא מדברים על זה. אני יודעת, כי המשפחה שלי עלתה מלוב למעברות בבאר יעקב ובפרדס כץ. לא מדברים על זה אף פעם. ואין תיעוד, כמוכן. כשניסיתי לשאול, התשובה היתה – הם היו שמחים. הם לא התלוננו.

כן, זו התשובה תמיד. ממש הסיסמה. לא היה להם כלום, והם היו שמחים. זה מטורף. איך יכול להיות שאדם בילה חמש, שבע, תשע שנים במעברה, וזה לא נספר כחלק מהביוגרפיה שלו? תקופת המעברות נמשכה, לשיטתך, עד שנות ה-70. נדבר על ראשית התקופה. תחילת תקופת המעברות, או, ליתר דיוק,

רוצה בו. מדיניות כור ההיתוך היתה כזו שהעולים מגיעים, נכנסים לקלחת, מעוצבים מחדש ויוצאים מהצד השני כשהם עונים על קריטריונים ספציפיים של שפה, התנהלות ולבוש בחברה החדשה שנבנית כאן. ופתאום במעברות יש קשרים רומנטיים, בין-עדתיים. יש התארגנויות למחות יחד, יש התארגנויות רבות שקשורות לדת, ובוה המדינה ממש לא רוצה. פאות, כשרות, מקווה – בעיני המדינה אלו דברים גלותיים. אף שבגלות עצמה הדברים האלה החזיקו את האנשים האלה יחד.

כן, ואז הם הגיעו לכאן, ואלמנט זהותי כל כך עמוק שלהם פשוט מוסר באבחה אחת חדה. זה שבר גדול. זה אפילו יותר מאכזב מאשר להגיע בחליפה מחויטת ולגלות שאתה הולך לחיות באוהל. יותר מאכזב מלהגיע עם השכלה ומקצוע ולגלות שפה אתה נחשב לאנאלפבית. האנשים האלה הגיעו מארצות שבהן ניתנה להם היכולת לממש את הפולחן הדתי שלהם, ומדהים לראות איך הם הצליחו להחזיר לעצמם, בתוך המעברה,

השנה וחצי הראשונות, היא פרק זמן קצר ומרהיב. חומרי הארכיון, הזיכרונות של אנשים, והעדויות המתועדות של אנשי הממסד שביקרו או עבדו במעברות – מורות חיילות, רבנים נרדמים וכו' – מעידים על כך שנוצר פה משהו יוצא דופן. בתוך המעברות נרקמת חברה חדשה. חברה כמעט מתפקדת, עם הווי וחיי יומיום. החברה הזאת מסתדרת בקבוצות שלא קשורות למוצא ולרקע. נשים שמניקות אחת את התינוק של האחרת מבלי שהן מדברות באותה שפה, קבוצות משלל ארצות מוצא, שהולכות לטבול במקווה יחד, מתפללות ביחד.

אבל הסריקולד אוטופיה הזאת קצרת ימים.

נכון, משום שההתרחשות הזאת והחיבורים הללו מבהילים ומלחיצים את הממסד.

ואלו עובדות, לא פרשנות שלך.

ממש לא פרשנות. הכל מתועד. המילה הכוללת בהקשר הזה היא לבנטיניזציה והחשש מפניה. הממסד מודאג מכך שההשפעות ההדדיות יובילו את העולים והעולות להפוך למשהו שהמדינה לא

מעברה ב-1950. "כשעולים ניסו לצאת מהמעברות לוי אשכול ביקש מהמשרה לבלום אותם באמצעות מחסומים"

שהשכנים האשכנזים במעברה סייעו לשכנים שלהם להתגבר על מחסומי השפה ועל הפערים עם הממסד הקולט. גם זה קריטי. כשאת רואה שחיים איתך, בכוף וכצפיפות, אנשים שנראים כמו האנשים שקלטו אותך, והם דוברים את שפתך, זה מסדר ומייצב את המציאות. כשהם נעל-מים, השבר של מי שנשאר כל כך עמוק.

נדמה לי שקראתי שזו תקופה שבה גם דועכת ההתנדבות של הישראלים בתוך המעברות.

בהתחלה היתה התנדבות ענפה. אנשים שהגיעו לתוך המעברות לעזור, ארגונים שאספו כסף, בתי ספר "אימזו" את ילדי המעברות – זה נפסק. הציבור התעייף. יש הפניית עורף למה שקורה במעברות, וזה קורה בהלימה להיעלמות האשכנזים מהן.

אני מקשה עלייך, בכוונה. איך את מוכיחה שזה מה שהמדינה רצתה. אולי זה היה תהליך טבעי?

מה יכול להיות תהליך טבעי בהוצאת אנשים מסוימים מתוך המעברה?

אולי, נניח, היו להם יותר אפשרויות. הם קיבו-לו כסף מהשילומים. היו להם מכרים או משפחות.

מי שהיתה לו משפחה בכלל לא הגיע למעברות מלכתחילה. מי שמכיר מישוה שמכיר מי-שוה – לא הגיע למעברה. צריך לעשות זום אאוט. יש רגע שבו את מבינה שהתהליך לא רנ-דומלי, ולא חלק ממהלך טבעי.

טרוניה. אף לא אחת.

ובצדק. זה גם לא באמת רלוונטי. אני רוצה שתתייחס לאפליה הממוסדת.

אחרי שהחלה בניית השיכונים, משרד השי-כון גיבש אמות מידה לזכויות לדיור קבע. למשל, משפחות שיש בהן שלושה פרטים. זוג הורים וילד. המשפחות ברוכות הילדים, שרובן מקרב עולי ארצות ערב והאיסלאם, לא עמדו בקריטריון. הדרך הטובה ביותר להבין את ההחלטה לשלוח את האשכנזים החוצה היא פשוט לשמוע את האנשים עצמם.

בעדויות שלהם הם אומרים – קמנו בבוקר, והמשפחה הפולנית נעלמה. הצריף שלהם היה ריק.

כולם מספרים את אותו הסיפור, במילים שונות. קמנו בוקר אחד וגילינו שבליילה השכנים שלנו יצאו מהמעברה. נעלמו. מובן שלא היה ל-לה אחד שבו, בכל רחבי מדינת ישראל, שלפו את האשכנזים מהמעברות. זה היה תהליך מתמשך, אבל הוא בא לידי ביטוי ברגע הזה שבו תושבי המעברה מגלים שהשותפים שלהם, אלו שהם רקמו איתם חיים משותפים, פשוט נעלמו. יש מי שהי שסיפרה בראיון שכמה משפחות הלכו למש-רדי הסוכנות כדי לנסות לקדם את היציאה מהמעברה. כשהם אמרו שם שהם רואים את השי-כונים שבונים ליד – אמרו להם בסוכנות: אתם בטח תתחילו לצעוק שאתם רוצים את זה, אבל האשכנזים נכנסים עכשיו. צריך לזכור גם

את הכוח והשליטה. הם התארגנו יחד כדי לשמר את אורח החיים הדתי שלהם. כולם התפללו יחד. רומנים וכולגרים ותימנים וקורדים ופולנים. מזרחים ואשכנזים.

בתקופה הזאת ההרכב העדתי בתוך המעברות היה חצי-חצי. כמחצית אשכנזים מאירופה, וכמ-חצית מארצות ערב והאיסלאם. הרגע שבו הממסד מחליט לפעול מול ההתארגנויות והקשרים הללו הוא רגע מפתח בעיניי. לא רק כי אני חושבת ומרגישה ככה, אלא כי זה תוצר של מח-קר ארוך שנים. הרגע הזה הוא הרגע שאני מסמ-נת כרגע שחרף את גורלה של החברה הישראלית עשרות שנים קדימה.

חרף את גורלה לכאב. לשיסוע. לפצע שלא מחלים.

ואם באמת רוצים לעשות את הסיפור הלא ארוך הזה לסיפור קצר יותר, זה הרגע שבו המ-דינה פשוט שולחת את ידה לתוך המעברות ושולפת החוצה את האשכנזים.

זו קביעה שמצריכה הוכחות. איך זה קרה? איך המדינה שלפה את האשכנזים מהמעברות?

מדינת ישראל הצעירה מקבלת פיצויים מגר-מניה, בצורת חומרי גלם לתשתיות. מלט, בטון וברזל. מתחילים לסלול כבישים. לבנות שיכונים.

ומשפחות רבות שקיבלו גם פיצויים אישיים יכולו, בעזרתם, להיחלץ מהמעברה.

על זה, אגב, לא שמעתי מילה של תלונה או

איפה הרגע הזה? מתי הוא מתרחש?
בהיעלמות של האשכנזים.

צריך לגבות בהוכחות, מעבר לרשימה הזאת של משרד השיכון.

איזה הוכחות? לא מספיק שאנשים מספרים שבן לילה נשארו רק מזרחים במעברה? עובי רשימה. תסתכלי על המציאות. תספרי ראשים. איזה תהליך טבעי יכול להסביר נקודה בזמן שאחריה ההרכב העדתי בתוך המעברה משתנה בצורה כל כך חדה? מה קרה בסוף 1951 שהוביל לכך שבתחילת 1952 למעלה מ-80% מתושבי המעברות הם מזרחים, וה-20 הנותרים הם כמעט כולם רומנים שזה עתה הגיעו? אלו נתונים של מדינת ישראל, לא נתונים שאני המצאתי. איך זה יכול להיות?

אז את הולכת על התער של אוקס. המדינה התערבה.

נכון. זה באמת ההסבר הכי פשוט והוא גם באמת מתועה. מה לעשות.
בבקשה. דברי אל המכחישים.

תראי, זה לא סיפור של מי שהצליח יצא ומי שלא נשאר, אלא סט של תנאים שאיפשרו רק לחלק מהעולים לצאת מהמעברות. בארכיון מתגלה מערכת שלמה של החלטות, מנגנונים וצעדים ממסדיים מתועדים שהמדינה נקטה, והתוצאה היתה מסלול מואץ של הוצאה סלקטיבית מהמעברות. בסוף 1951 כבר מופיע תיעוד של הבחנה ברורה בין אוכלוסיות "כשירות

רשמית למשטרת ישראל בבקשה לבלום באמצעות מחסומים נדידה המונית מהמעברות, למרות שלא היתה לו סמכות חוקית לתת את ההוראה הזאת.

ואז מתחיל גם הגולוט. מי שנשאר במעברה, זו אשמתו. הוא סחטן שקיווה לקבל משהו יותר טוב, ולכן הוא מתבצר במעברה. הוא עצל ונחש של עד כדי כך שהוא לא מסוגל להביא את עצמו מפתח הצריף לפתח הדירה. טוב נו, ככה זו התרבות שלהם.

הם לא רוצים לצאת משם. זה ציטוט מתוך פרוטוקול של ישיבת שרינו, שלא היינו אמורים לראות. ביום שישי, נובמבר 1962, התכנסה ישיבה כזו, שהיוותה מעין משפט שדה לשני השרים המזרחים של מפא"י שביקשו להקים משרד למיווג גלויות, כדי שהמדינה תתערב, באופן אקטיבי, במה שהם כינו "ישראל הראשון נה וישראל השנייה". ובישיבה הזאת נאמרים משפטים כמו "אזכסטון זה לא דבר רע". "הם מבינים שהם יכולים לקבל כסף אם יישארו שם". או "לא כל אחד חייב להיות בעל בית". את מבינה, למעלה מעשור אחרי התקופה שדיברנו עליה, לא רק ששום דבר לא משתנה, אלא שהאפיון הזה בעצם הופך להיות חלק בלתי נפרד לא רק של הממסד, אלא של החברה הישראלית כולה.

כואב. ואני תוהה אם כואב לי בגלל השייכות שלי, או בגלל שזה פשוט כואב. להבין את זה.

"במעברות נוצרו קשרים רומנטיים בין מזרחים ואשכנזים,

והיו התארגנויות רבות סביב הדת. הממסד החליט לפעול

מול הקשרים הללו. הוא היה מודאג מכך שההשפעות

ההדדיות יובילו את העולים והעולות להפוך למשהו

שהמדינה לא רוצה בו. הוא חשש מתהליך של לבנטיניזציה"

להיחלצות" לבין כאלה שנועדו להישאר כמעברות. בדוחות רשמיים של הוועדה הבין-משרדית לתיאום השירותים הסוציאליים נקבע במפורש כי על העוזבים להיות עולים בעלי "כושר הסתגלות" הנתמכים בידי "חבריהם המשכילים". את הסיפור הארוך של הסלקציה חיצונית מתכתובות פנימיות של פקחים ומנהלי מחלקות סעד. שוב, היציאה של האשכנזים מהמעברות התאפשרה משום שהיתה להם קירבה לשונית ותרבותית לממסד ולקולטנים הוותיקים, ובעיקר תפיסה, שלהם ושל המדינה, שהמעברה היא עבורם שלב זמני שממנו אפשר וצריך להיחלץ. מעבר לקריטריון של משרד השיכון, שתיעדף משפחות קטנות לדיור קבע, התור לדיור קבע מתחדש בקריטריון "השתתפות במימון". כאן נכנס הסיפור של הסכמי הפיצויים האישיים עם גרמניה, שאכן איפשרו לניצולי שואה רבים שחיו במעברות לממן יציאה לדיור קבוע. מה שמעניין הוא שכשעזרים לים שאינם עונים לקריטריונים ניסו לצאת עצמאית מהמעברות באותו הזמן, התגובות היו חריפות וקשות. בסוף 1951 לוי אשכול פנה

זה לא כישלון ביורוקרטי. אוקיי. כוונה או כשל?

כוונה. חד-משמעית כוונה.

המדינה עשתה הרבה ניסיונות לקלוט עלייה, בכל מיני פורמטים. את חושבת, נניח, שבמור דל של העלייה הרוסית היה סוג של הפנמת לקחים? לא ממש.

בעלייה האתיופית? גם שם חזר על עצמו הדפוס של אלו שנשארו מאחור, באתר הקרואנים.

אני חושבת שהצורך שלנו לכלוא קבוצות לתוך איוושי הגדרה תרבותית חדה וחד-משמעית מופרכת. למה ההסתכלות הזאת? משהו בדק פעם מקרב עולים מארצות מסוימות מה ומי בדיוק הגיע? לא, מעדיפים לדבר על היהודים הנחשלים מהמערות ומהכפרים. לפני כמה שנים טובות האתיופי הראשון סיים קורס טיס, ואז ראינו את אמא שלו והמראיין שאל אותה, את מתרגשת שהבן שלך הוא הטייס האתיופי הראשון? והיא אמרה לו כן, זה נחמד, אבל אתה יודע, באתיופיה כל הטייסים אתיופים. אז מה, במוקו לא היו רופאים? בעי-ראק לא היו מנהלים?

היו, אבל כמוכן סומנו כנחותים.

אז מה ההבדל בעצם? רק נחשלותם או יתרונם היחסי של העולים שהגיעו, או שיש גם לחברה הקולטת איוושה תפקיד? האם התפקיד הוא לח-נך ולשנות את התרבות של האדם? תוכרי מה בן-גוריון אמר — אנחנו לא יכולים להיות עם לבנטיני. לא יעבוד. סכנה רובצת. או אפשר לבוא ולומר הם לא היו לבנטינים, הם היו מסכנים. ואפשר גם לעצור שנייה ולומר רגע, מה קורה היום? היום, שנת 2026. האם הפצע הזה זכה לאיזה שהוא תהליך הפנמה?

לא. גם לא להכרה, וההכרה ככאב ובטראומה היא תנאי ראשוני. הכרחי.

היתה הכרה?

לא. לכן בישראל 2026 עדיין כועסים על מפא"י.

הצרה שלנו היא בדיוק השימוש הפוליטי הזה. אני חושבת שלתייג את זה כעלבון, זה ממש לעשות עוול. זה לא קשור לעלבון, זה קשור לזה שאנשים לא קיבלו את האפשרויות שהם היו עשויים לקבל לולא היה את הסימון והתייג האוטומטי הזה, לאורך כל השנים, בצורות משתנות. מצנפת המיון.

כן. הצורה הכי עדכנית של זה כרגע זה "נהוראי". שם הקוד החדש לתיאור ערסים. השליפה הכי קלה כאן ולכאורה הגיונית היא לומר די, אין את זה יותר. זו האמירה העיקרית. זה השריון הראשון שמזדקף מול השיחה הזאת. זו נקודת התורפה של החברה הישראלית, התגובה תמיד עזה, עם תיג והתבצרות, לעג והתרסה. אבל אי אפשר לשים על הסיפור הזה פלסטר, לדלג הלאה ולומר שאין את זה יותר. מה לעשות. פשוט אי אפשר.

אז מה נעשה? אולי ועדות פיוס כמו בראנדנה?
חס ושלום. לא. יש אולי דרכים לחשוב על תיקון, אבל בלי אשליות על קיצורי דרך. קודם נדרשת הכרה. אי אפשר למחוק את המעברות מההווה, בלי לפרק את המציאות שהן יצרו ואת המבנה החברתי שהן הכתיבו. בלי לפרק את הקאסטות.